

Березівська Л. Д.,

учений секретар

Інституту педагогіки НАПН України,

доктор педагогічних наук, професор

ШКІЛЬНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД ДО ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

У статті висвітлюються причини та педагогічні засади реформи шкільної освіти у перші роки незалежності України в умовах державотворення, які були задекларовані в Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») (1993 р.).

Ключові слова: шкільна реформа; загальна середня освіта; завдання, напрями, шляхи, принципи реформування; особистісно орієнтована парадигма освіти.

Сучасні інноваційні процеси в освітянській галузі актуалізують творче осмислення її реформування в перші роки незалежності України у контексті глибоких суспільно-політичних, соціально-економічних та культурологічних змін. Зі зміною суспільної парадигми трансформувалася й освітня парадигма, її сутнісні складові та ціннісні виміри як фундаментальні засади подальшого розвитку освіти. Демократичні перетворення в суспільстві безпосередньо сприяли національному відродженню українського народу – його мови, освіти, культури. Яке значення окресленого періоду в розвитку шкільної освіти України? Нині доцільність і важливість цього питання не викликають сумніву. «Для того щоб усвідомити себе в контексті історичного часу і простору, щоб не витратити зайвих засобів і зусиль і не починати кожний етап реформи з чистого аркуша, необхідно чітко уявляти собі суть попередніх етапів освітньої реформи», – зазначає відомий російський історик педагогіки Е. Д. Днепров [3, 208].

Історіографічний пошук показав, що сучасні вчені в історико-педагогічному аспекті розпочали осмислення цього важливого етапу в розвитку української освіти. Так, академік О. Я. Савченко розкрила особливості реформування змісту

освіти в перші роки незалежності, академік О. В. Сухомлинська схарактеризувала змістове наповнення програм з національного виховання початку 90-років ХХ ст. [7; 8]. Проблеми розвитку загальноосвітньої школи в умовах національного відродження в Україні (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.) з позицій сучасної історичної науки висвітлила в дисертації історик Л. В. Кузнецова (1993) [5].

Мета нашої статті – розкриття педагогічних засад реформи шкільної освіти в перші роки незалежності України в умовах її державного становлення.

Для розуміння вагомості змін в окреслений період варто стисло зупинитися на їх передумовах і витоках. Зазначимо, що в процесі різних за масштабами радянських реформ у СРСР, до складу якого входила Україна, було створено державну шкільну систему освіти. Напередодні перебудовних процесів вона, на нашу думку, досягла значних результатів, а саме: забезпечення рівного доступу до здобуття освіти; зростання мережі загальноосвітніх шкіл; збільшення обов'язкової тривалості загальної освіти (від 7-річної до 8-річної, до 10–11-річної середньої школи; від 3-річної до 4-річної початкової школи); створення системи підготовки учнів до життя, професійної діяльності; фундаментальність освіти; реалізація обґрунтованої системи виховання. Водночас радянська шкільна система освіти мала й негативні риси: державний монополізм в управлінні школою, її авторитарний і політичний характер; перенасичення змісту освіти й виховання комуністичною ідеологією; вилучення національної складової з освіти і здійснення її системної русифікації; однотипність навчальних закладів, планів, форм і методів педагогічного процесу тощо.

Як ми вже висвітлювали в наших публікаціях, наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття на тлі союзної реформи загальноосвітньої і професійної школи (1984 р.) була проголошена «згори» дійова перебудова освіти під впливом громадсько-педагогічного руху, тобто відбувалося зародження її «знизу», на основі таких принципів розвитку шкільної освіти, як демократизація, деуніфікація, деідеологізація, національний. Міністерство народної освіти УРСР розпочало перебудову шкільної освіти в контексті Закону про мови

в УРСР (1989 р.), Декларації про державний суверенітет (1990 р.) з метою створення національної системи шкільної освіти за такими напрямками: розробка національного освітнього законодавства; відродження української школи, відновлення національного компонента у змісті освіти.

Підкреслимо, що саме з проголошенням суверенної української держави (1991 р.), саморозпуском КПРС, розпадом СРСР стали можливими демократичні зміни, тобто відмова від уніфікації, ідеологізації, русифікації в галузі освіти; розроблення національної системи освіти, відмінної від загальносоюзної; здійснення національної шкільної реформи [1]. У цей час активно розроблялася нормативно-правова база розвитку шкільної освіти України (Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України, 1990 р.; Закон України «Про освіту», 1991 р.).

Результатом інтенсивної праці Міністерства народної освіти УРСР та науково-педагогічної, учительської громадськості став Закон України «Про освіту», в якому освіта проголошувалася пріоритетною сферою соціально-економічного розвитку суспільства на засадах гуманізму, демократії, національної самосвідомості, взаємоповаги між народами. У документі декларувалися основні принципи освіти: гуманістичний, демократичний, доступність освіти і рівність умов для повної реалізації здібностей, таланту, всебічного розвитку; пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей над політичними і класовими інтересами; органічний зв'язок з національною історією, культурою; незалежність системи освіти від політичних, громадських і релігійних організацій; світський і науковий характер освіти; інтеграція з наукою, виробництвом і міжнародною освітою; гнучкість і практичність освіти; еквівалентність державного управління і громадського самоврядування освіти; безперервність освіти [4, 3–27].

Схвалення 23 травня 1991 р. Закону України «Про освіту» ознаменувало зміну статусу освітньої реформи – від громадського на державницький. Цей документ як конгломерат творчості українських освітян, учителів, учених, став першим національним у незалежній державі. Він зазнавав змін і доповнень протягом 1993–2003 рр.

Після прийняття Закону України «Про освіту» І з'їзд педагогічних працівників України (1992 р.) для його реалізації схвалив Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»), яку було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. До речі, Програма декларувала мету її створення – забезпечення розвитку освіти як пріоритетного засобу розбудови української держави [2]. Проаналізуємо основні положення цього стратегічно важливого документа, значущість якого можна оцінити, лише зрозумівши той факт, що шкільна освіта України за радянської доби розвивалась як складова союзної шкільної освітньої системи, а Міністерство народної освіти УРСР було тільки ретранслятором союзної державної освітньої політики. З проголошенням незалежності України (1991 р.) влада задекларувала необхідність розбудови власної системи освіти, її докорінного реформування.

Створення й оприлюднення Програми було очікуваним, адже в ній визначалася стратегія розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу ХХІ століття, а саме: створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання з метою досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Нагальними відповідно до державотворчих процесів в Україні стали стратегічні завдання реформування освіти: відродження і розбудова національної системи освіти; виведення освіти в Україні на рівень освіти розвинутих країн світу; подолання монопольного становища держави в освітній сфері; формування багатоваріантної інвестиційної політики в галузі освіти.

Відповідно до завдань у документі визначено й конкретно сформульовано пріоритетні напрями реформування освіти: розбудова національної системи освіти з урахуванням кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя України; забезпечення моральної, інтелектуальної та психологічної готовності всіх громадян до здобуття освіти; досягнення якісно нового рівня у вивченні базових навчальних предметів:

української та іноземних мов, історії, літератури, математики та природничих наук; створення умов для задоволення освітніх та професійних потреб і надання можливостей кожному громадянину України постійно вдосконалювати свою освіту, підвищувати професійний рівень, оволодівати новими спеціальностями; забезпечення в кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для навчання та виховання фізично і психічно здорової особи та ін. [2].

По-новому, але надто деталізовано вказано й основні шляхи реформування освіти: створення в суспільстві атмосфери загальнодержавного, всенародного сприяння розвитку освіти, неухильна турбота про примноження інтелектуального та духовного потенціалу нації, активізація зусиль усього суспільства для виведення освіти на рівень досягнень сучасної цивілізації, залучення до розвитку освіти всіх державних, громадських, приватних інституцій, сім'ї, кожного громадянина; подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей та національного нігілізму, відірваності освіти від національних джерел; забезпечення розвитку освіти на основі нових прогресивних концепцій, запровадження у навчально-виховний процес сучасних педагогічних технологій та науково-методичних досягнень; відмова від засад авторитарної педагогіки, що утвердилися в тоталітарній державі і спричинили нівелювання природних задатків і можливостей, інтересів усіх учасників освітнього процесу; підготовка нової генерації педагогічних кадрів, підвищення їхнього професіонального та загальнокультурного рівня; формування нових економічних основ системи освіти, створення належної матеріально-технічної бази; реорганізація наявних та створення навчально-виховних закладів нового покоління, регіональних центрів та експериментальних майданчиків для відпрацювання й відбору ефективних педагогічних інновацій та освітніх модулів; радикальна перебудова управління сферою освіти шляхом її демократизації, децентралізації, створення регіональних систем управління навчально-виховними закладами; органічна інтеграція освіти і науки, активне використання наукового потенціалу вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, новітніх теоретичних розробок та

здобутків педагогів-новаторів, громадських творчих об'єднань у навчально-виховному процесі; створення нової правової та нормативної бази освіти [2].

Наведені принципи реалізації Програми характеризуються фундаментальністю і глибиною тлумачення. Так, *принцип пріоритетності освіти*, на думку укладачів документа, означав випереджальний характер її розвитку, нове ставлення суспільства до освіти, до знань та інтелекту, кардинально нові підходи до інвестиційної політики в освітній сфері. *Принцип демократизації освіти* передбачав децентралізацію та регіоналізацію управління системою освіти з дотриманням найбільш визначальних принципів освітньої політики української держави, надання автономії навчально-виховним закладам у розв'язанні основних питань їхньої діяльності, подолання монополії держави на освіту, перехід до державно-громадської системи управління освітою, у якій особистість, суспільство й держава стануть рівноправними суб'єктами, створення системи партнерства учнів, студентів і педагогів. *Принцип гуманізації освіти* був спрямований на утвердження людини як найвищої соціальної цінності, найповніше розкриття її здібностей та задоволення різноманітних освітніх потреб, забезпечення пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи. *Принцип гуманітаризації освіти* полягав у формуванні цілісної картини світу, духовності, культури особистості і планетарне мислення. *Принцип національної спрямованості освіти*, на думку авторів, означав невідривність освіти від національного ґрунту, її органічне поєднання з національною історією і народними традиціями, збереження та збагачення культури українського народу, визнання освіти важливим інструментом національного розвитку й гармонізації національних відносин. *Принцип відкритості системи освіти* передбачав її орієнтованість на цілісний неподільний світ, його глобальні проблеми, усвідомлення пріоритетності загальнолюдських цінностей над груповими і класовими, інтеграцію у світові освітні структури. *Принцип безперервності освіти* відкривав можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки, досягнення цілісності

й наступності у навчанні та вихованні; перетворення набуття освіти у процес, що триває упродовж всього життя людини. *Принцип нероздільності навчання і виховання* мав забезпечити органічне поєднання, підпорядкування змісту навчання та виховання формуванню цілісної та всебічно розвиненої особистості. *Принцип багатокладності та варіантності освіти* передбачав створення можливостей для широкого вибору форм освіти, навчально-виховних закладів, засобів навчання і виховання, які відповідали б освітнім запитам особистості; запровадження варіантного компонента змісту освіти, диференціацію та індивідуалізацію навчально-виховного процесу, створення мережі недержавних навчально-виховних закладів [2]. Наведені принципи у взаємозалежності й взаємозумовленості формували нову освітню парадигму.

Коротко спинимося на підрозділі «Загальна середня освіта», що конкретизував загальні завдання, напрями, шляхи, принципи реформування. Як повідомляється в документі, «загальна середня освіта має забезпечувати продовження всебічного розвитку дитини як цілісної особистості, її здібностей і обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності і культури, формування громадянина України, здатного до свідомого суспільного вибору» [2].

Наголосимо, що документ кардинально змінював структуру шкільної освіти – від однотипної до різнотипної. Відкривалася можливість здобувати загальну середню освіту у триступеневій системі загальноосвітніх навчально-виховних закладів: початковій школі (I ступінь), основній школі (II ступінь), старшій школі (III ступінь). На державному рівні узаконювалися різні типи загальноосвітніх навчально-виховних закладів: школи нового типу (гімназії, ліцеї, спеціальні заклади для обдарованих дітей, школи (класи) з поглибленим вивченням окремих предметів, навчально-виховний комплекс, недільні, приватні школи тощо), загальноосвітні школи-інтернати, зорієнтовані на спеціалізовану поглиблену підготовку з технічного, гуманітарного, спортивного, художньо-естетичного та інших напрямів, на відкриття при цих школах окремих класів для обдарованих дітей.

Важливо, що Програма окреслила і стратегічні завдання реформи загальної середньої освіти, а саме: реформування загальної середньої освіти на національних засадах з урахуванням регіональних особливостей і передового світового досвіду, досягнення соціально необхідного рівня загальноосвітньої підготовки в обсязі державного компонента освіти; органічне поєднання навчання та виховання з метою забезпечення розумового, морального, художньо-естетичного, правового, патріотичного, екологічного, трудового та фізичного розвитку дитини, формування здорового способу життя; удосконалення та розвиток мережі загальноосвітніх закладів різних спрямувань, форм власності, забезпечення їх законодавчо-правового захисту; створення оптимальних організаційно-педагогічних, науково-методичних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних умов функціонування загальноосвітніх навчально-виховних закладів.

У документі конкретизувалися пріоритетні напрями реформування загальної середньої освіти: реформування її змісту, встановлення раціонального співвідношення між його гуманітарними та природничо-математичними складовими, відповідне науково-педагогічне, методичне та інформаційне забезпечення; широке запровадження досягнень науки і культури, нових технологій навчання; запровадження системи варіантного навчання та виховання відповідно до особистісних потреб і здібностей учнів; вироблення та запровадження нових організаційно-педагогічних принципів діяльності навчально-виховних закладів; розвиток системи загальноосвітніх навчальних закладів нового покоління; розбудова сільської школи як важливої умови соціально-культурного розвитку села та збереження традицій українського народу; розвиток загальноосвітніх навчально-виховних закладів, у яких навчаються діти національних меншин, і приведення їх мережі у відповідність до національного складу регіонів України та ін. [2].

Магістральними для розвитку шкільної освіти в незалежній Україні стали накреслені основні шляхи реформування загальної середньої освіти: визначення державних стандартів усіх рівнів загальної середньої освіти, змісту загальноосвітньої

підготовки й відповідних базових дисциплін; упровадження інтегрального та варіантного принципів навчання; реформування структури загальноосвітніх навчально-виховних закладів відповідно до рівнів освіти та потреб регіонів; кооперація загальноосвітніх навчально-виховних закладів із вищими навчальними закладами; розвиток мережі загальноосвітніх навчально-виховних закладів з різними формами власності; формування мережі навчально-виховних закладів з дво- чи трирічними термінами навчання загальноосвітнього профільного (спеціалізованого) та професійного спрямування; наукове та методичне забезпечення загальної середньої освіти, підготовки і впровадження нових навчальних планів та програм, підручників, посібників тощо; проведення науково-дослідної та експериментальної роботи щодо упровадження педагогічних інновацій, інформатизація загальної середньої освіти; упровадження у загальноосвітніх навчально-виховних закладах психологічної та соціально-педагогічної служб; пріоритетне фінансування, кадрове та матеріально-технічне забезпечення сільської школи тощо [2].

Аналізуючи документ, ми підтримуємо думку О. В. Сухомлинської, що загалом «програма характеризується відсутністю рекомендаційних приписів, деталізації і регламентації, властивих радянській добі» [8, 6]. На нашу думку, очевидним є й той позитивний факт, що закладені в основу реформи освіти базові принципи (пріоритетності, демократизації освіти, багатоукладності і варіативності, національної спрямованості, відкритості) визначили рушійні сили виходу освіти на парадигму громадянського суспільства, забезпечили соціально-педагогічні умови її розвитку, а низка інших принципів (гуманізації, гуманітаризації освіти, диференціації та індивідуалізації навчально-виховного процесу, безперервності освіти) – педагогічні умови як фундамент нової особистісно орієнтованої парадигми освіти та механізми її реалізації.

Отже, реформування шкільної освіти у перші роки незалежності України можна оцінити як перехідний і кардинальний період, уявляючи його містком між авторитарною парадигмою освіти, що відходила в минуле, і новою демократичною особистісно орієнтованою парадигмою, котра відкривала

нові горизонти її розвитку. Як бачимо, Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») визначила пріоритети розвитку шкільної освіти, педагогічні засади реформування галузі, що відповідно і здійснювалося на практиці. Проте, як зазначається в Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), через невідповідність темпів і глибини перетворень вимогам особистості, суспільства і держави виникла потреба «в радикальній модернізації галузі» [6, 178]. Початок 90-х років – це перший досвід не лише національного законотворення, а й реалізації основних законодавчих документів у шкільній практиці, що може стати надалі предметом окремого наукового дослідження.

Список використаних джерел

1. *Березівська Л. Д.* Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=896-93-%EF>.
3. *Днепров Э. Д.* Образование и политика. Новейшая политическая история российского образования / Э. Д. Днепров. – Т. 1. – М., 2006. – 536 с.
4. Про освіту : Закон України // Законодавство України про освіту : зб. законів. – К. : Парламентське вид-во, 2002. – 159 с.
5. *Кузнєцова Л. В.* Загальноосвітня школа України. Кінець 80-х – початок 90-х років (історико-політичний аспект) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Л. В. Кузнєцова. – К., 1993. – 25 с.
6. Національна доктрина розвитку освіти // Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації: (Факти, роздуми, перспективи). – К. : Грамота, 2003. – С. 178–201.
7. *Савченко О. Я.* Зміст шкільної освіти на рубежі століть / О. Я. Савченко // Освіта України. – 2000. – № 15. – 12 квітня. – С. 4.
8. *Сухомлинська О. В.* Програми національного виховання в умовах освітніх цивілізаційних змін / Ольга Сухомлинська // Шлях освіти. – 2010. – № 4. – С. 4–8.

Березовская Л. Д. Школьная реформа в Украине в начале 90-х годов XX века как переходный период к лично-стно ориентированной парадигме образования

В статье раскрываются причины и педагогические основания реформы школьного образования в первые годы независимости Украины в условиях государственного строительства, задекларированные в Государственной национальной программе «Образование» («Украина XXI век») (1993 г.).

Ключевые слова: *школьная реформа; общее среднее образование; задачи, направления, пути, принципы реформирования; лично-стно ориентированная парадигма образования.*

Berezovska L. School reform in Ukraine at the beginning of 90th years of XX century as a period of transition to individually oriented education paradigm

The article describes the causes and pedagogical foundations of school education reform in the early years of Independence of Ukraine in terms of State building which had been declared in the State national program «Education» («Ukraine XXI century») (1993).

Key Words: *school reform; general secondary education; goals, approaches, ways, reformation principles; individually oriented education paradigm.*